

Book Review

Methodological positivism and split narrative of university and society: A critical study of the Book “*The Ventures of University in Iran*” by Maghsoud Farasatkah

Mohammad Hossein Badamchi*

Assistant Professor in Sociology, The Institute for Cultural, Social and Civilization Studies, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Received: Aug. 1, 2022

Revised: Nov. 6, 2022

Accepted: Nov. 21, 2022

KEYWORDS

The Ventures of University in Iran
Maghsoud Farasatkah
history of university
sociology of higher education
university and society relationship

* Corresponding Author

badamchi@icsc.ac.ir

☎ +21 252570777

How to Cite this article:

Nabavi, S.A. (2023).
Methodological positivism and
split narrative of university and
society: A critical study of the Book
*the Venture and Historicity of
University in Iran* by Maghsoud
Farasatkah. *University Studies*,
1(2), 173-181.
doi: 10.22035/jous.2023.5027.1036

URL:

http://www.jous.ir/article_432.html

Copyright:

© The Authors. This is an open access
article under the [CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

ABSTRACT

The book “The Ventures of University” written by Maghsoud Farasatkah is undoubtedly a reference book and research and education handbook in the field of university studies and historical and sociological studies of higher education in the Persian language, written by one of the most prominent scholars of the field in Iran. This book, under the title “Historical study of higher education and the economic, social, political and cultural developments affecting it”, supposed to achieve two different but related goals: providing a comprehensive historical report of the institute of university in Iran, and providing a sociological analysis of its formation. It is the pursuit of this double goal that has increased the volume of the book to 780 pages, in addition to the fact that each of the eight chapters of the book, which covers a wide range from the ancient to the contemporary period in Iran and the world, in addition to the descriptive and analytical history of higher education, contains extensive material of the history of political, social, economic and cultural developments at every stage. However, a careful examination of the book shows that Farasatkah has not succeeded in the second goal of the book, which is to establish a connection between the external social changes and the internal developments of the institution of higher education, and this weakness, of course, has also undermined the historical narrative of the book. Despite the great effort and details, the book suffers from a fundamental split between the inside and outside of the educational institution, academic history, planning and administration of higher education; with the political, social, economic and cultural environment. This gap roots in the “positivist essentialism” in research methodology, and transhistorical and transcendence understanding of the rational institution of the university which has prevented the realization of the second goal, i.e. reading university in the context of society, and so, has reduced the institution of university to just a tertiary educating institute by neglecting the epistemic, cultural and political implications of academic construction.

INTRODUCTION

Undoubtedly, *The Venture and Historicity of University in Iran* by Maghsoud Farasatkah can be considered a reference book and a handbook in the field of university studies, both from historical and sociological point of views. Farasatkah is one of the most distinguished and outstanding researchers, lecturers and experts in the field of higher education in Iran. Of course, this book has a special and central place among all the works of the author in terms of authenticity and comprehensiveness.

INTRODUCING THE BOOK

The Ventures of University in Iran in a comprehensive book written by Maghsoud Farasatkah, a member of the Institute for Research and Planning in Higher Education. As the subtitle suggests, this book has been written with aim of studying the historicity of higher education in the context of Iran's economic, social, political and cultural developments. Among its eight chapters which covers from the ancient period to the 1380s (of solar calendar), 311 pages are dedicated to the Pahlavi period and 256 pages to the period of the Islamic Republic, and the first 164 pages deal with the introduction to the establishment of the modern institution of "The University" in 1313. In other words, Farasatkah points that the foundation of the University of Tehran is the starting point of the university historiography in Iran. He states in the introduction that if the university system in the West has a history of eight hundred years and has gone through three periods of "Preparation" (Middle Ages), "Formation" (From the Renaissance to the Enlightenment) and "Development", while the university system in Iran "has suffered a historical deferment and attributed just to about the recent 70-80 years", which compared to the usual three-stage growth in the world, has gone through seven periods of ups and downs on its way to development. The same logic has also shaped the compilation of the book: 1. Deferment and Delay (Safavid period and before); 2. Provision/Preparation (Qajar period), 3. Genesis (Constitutional period); 4. Establishment and Formation (First Pahlavi period); 5. Growth and Expansion (1332-1352); 6. Unfinished Development (1352-1357); and 7. From Closure and Deferment to Adjustment and Challenges of Redevelopment (Since the victory of the Islamic Revolution) (p. 11).

The first, second, and third chapters of the book contains 70 pages which are respectively entitled as "Evolution of Science and Knowledge Institutions during the Ancient Civilization"; "Middle Age; Preparing Period of University in the World" and, "From the Renaissance to the Enlightenment". These shed light on the development of science and technology in the ancient civilization of Sumer and Crete and the structural difficulties and limitations of the ancient Iranian civilization, the period of relative prosperity of science in Gondishapur and a comparative study of intellectual and scientific developments from the Middle Ages to the 18th century with regard to the Western and Islamic civilizations. In the first

chapter, which is summarized in four tables as "Some Factors Affecting Increasing Demand for Teaching and Learning Technology and Knowledge in..." for each historical period, Farasatkah believes that these are economic, political and cultural developments (or factors such as business growth, urban planning, population increase, security, democratic freedoms, improving the status of women, etc.) that create a demand for science and technology education in every civilization, and the lack of these factors in ancient and medieval Iran had been the main obstacle to the emergence and growth of science and technology institutions until the Safavid era. Therefore, the main theme of these three chapters is to express some structural reasons for Iran's historical backwardness compared to the progress of the West in eight hundred years of history. This has been compiled with the author's scattered references to other works that deal with the issue of the reasons behind Iran's backwardness, which according to Farasatkah, can also be generalized to the historical delay in establishing a modern university. He says, even though the names of top level intellectuals and elites can be seen in the early civilization of Islam, but this intellectual excellence could not last long in this geographical area and instead, the Latin translation of Muslim works until Renaissance helped establish and develop new universities in Europe. As Farasatkah himself notes, the first three chapters of his book are, in fact, a historical investigation to find an answer to the question: "Why were we delayed in creating a modern academic system?" (p. 56). From this point of view, the fourth chapter and the beginning of reform during the Qajar era is the first phase that, according to Farasatkah, finds a connection with the origin of the university historiography in Iran.

The fourth chapter entitled "Post-Enlightenment; The Period of the Development of University in the World" after giving a summary of developments taking place in the western university system in the 19th century, deals with the chaotic situation in Iran after the collapse of the Safavid, defeat in the wars with Russia and the start of emergency government reforms, one of the main elements of which, was to draw the attention of the country's elites to the importance of new schools and the beginning of the "modern educational movement" in Iran, which followed in three rounds of reforms i.e. the period of Abbas Mirza and deputies, Amir Kabir and Moshir al-Doulahs and in six stages: 1. The beginning of dispatching of students to abroad; 2. Promoting the idea of the importance of new educational institutions through travelogues; 3. Establishing the first new schools by Christian Missioners; 4. Establishing the first new educational institutions within the government, especially Dar al-Funun; 5. Creating the ministry of science; and 6. The emergence of new educational associations outside the government, especially the "Ma'refat Association".

The fifth chapter is a short one about a brief constitutional regime of Qajar, which Farasatkah considers the approval of the "Administrative Law of the Ministry of Education, Endowments and handicrafts" in the second parliament in

University Studies

Vol. 1
Issue 2
Winter 2023

1288 as the most important event in the structural establishment of new education in Iran. The foundation, growth and expansion of "high schools" as preparatory institutions of new higher education are also related to this period, which is not covered in this chapter and is wrongly placed in the sixth chapter of the book (Pp. 200-241).

The sixth chapter "First Pahlavi Period; Establishing University within the Government" which consists of two large parts, one describing the political, social, cultural and economic developments of Reza Shah's period and the other, the concluding chapter, and a small part between these two describes some important indicators and issues in administrating universities. The conclusion of this chapter also consists of two large parts in explaining statute and general characteristics of high schools of the constitutional period as well as the University of Tehran in its first two decades, and tries to count the strengths and weaknesses of these two periods, which contain important historical points. Among problems such as centralism, lack of requirement assessment, excessive dependence on government budget, weakness of applied approach, weakness of research, split between old and new, lack of attention to small and open education, independence of university, understanding university as a cultural institute instead of specialised institute, and in general defining the university within the government as part of the modernization project of the authoritarian state, all of which later become chronic and persistent problems in Iranian higher education.

The seventh chapter of the book is entitled "The Second Pahlavi Period", a large part of which is dedicated to the review of political, social, economic and cultural developments during the reign of Mohammad Reza Shah and the path leading to the Islamic Revolution of 1357. According to Farasatkah, the Pahlavi government had a dual structure, which on the one hand attracted modernist intellectuals and educated people, and was moving rapidly towards the modernization of the Iranian society, and on the other hand, there were trends of autocracy, repression and severe corruption mixed with foreign dependence to Imperialist powers within it. With regard to the effect of this dual structure on higher education, Farasatkah relates the growth and proliferation of higher education to the successful implementation of pre-revolutionary development programs to the positive orientation of the Pahlavi regime, and from this concludes that the decade of the 20s until 1332, due to the turmoil and conflicts caused by political pluralism and party competitions, was not successful in implementing the first development program and as a result, the proliferation of university was unsuccessful. In spite, he introduces the two decades of authoritarian modernization after the coup from 1332 to 1352 as the "Proliferation Period". In this chapter, Farasatkah believes that some issues arising in the rapid quantitative proliferation forced educational policymakers to qualitatively review this process in the early 1350s which led to a new era of correcting some shortcomings in indicators such as women's access, balance in study groups, development of teaching staff, adjustment of bachelor's

orientation by expanding vocational courses, adjustment of centralism by expansion of provincial centers, and creating more diversity in academic fields, which he describes as "unfinished development".

The eighth chapter titled "The Islamic Revolution Period" is the most detailed one, the major part of which is dedicated to "The Cultural Revolution" and the description of its intense tendency to control the higher education in the first decade of the revolution, and at the end of the chapter, mentioning some proceedings in order to compensate for some previous damages in the renewed modernization of the post-war years of 1370s and the First to Fourth Development Plans. This chapter is the most prominent due to quantitative data and documents referred and the originality of the subject as well as important information about the emergence of strategic trends in higher education after the revolution including, the merger and dissolution of education centers, the separation of medical education, the curriculum planning, the centralisation of faculty recruitment and the addition of "The Selection Committee", Islamization of humanities and social sciences, changes in the perspective of the independence of universities and changes in statistics related to variables of the entry and employment of women, technical-vocational education, the diversity of academic fields and the distribution of universities at the national level, welfare issues of faculty members, distant education and in particular, the establishment and extraordinary growth of Islamic Azad University as a non-governmental open higher education institute.

THE MOST IMPORTANT CRITICAL POINTS

The Ventures of University in Iran is an important and admirable book, because it is an outcome of a lengthy and exhaustive research in the pristine and unexplored areas of "university studies" by an Iranian researcher involved in higher education policymaking (the Institute for Research and Planning in Higher Education) in the post-Islamic revolution years¹. In this field of study, the book has chosen a dual goal that has doubled its burden: as its main title implies, on the one hand, it tries to be a first-rate historical research which is trying to compensate the lack of information about the history of Iranian universities; on the other, as subtitle suggests, it wants to be a second-rate sociological work that places the official and administrative history of this institution in the context of the political, social, economic, and cultural developments of its time.

Methodologically, in the first sentence of the introduction with which the book begins, Farasatkah specifies the second goal as follows: "The basic assumption in this study is that the transformation of new educational, scientific and academic institutions in societies emerges and moves forward step by step with other economic, social, cultural and political transformations" (p. 11). Attention to this

1. For info on non-Iranian researchers in post-revolution years, refer to Manashri, 2017. translated by the author and Erfan Mosleh

University Studies

Vol. 1
Issue 2
Winter 2023

point is the most important feature of Farasatkah's research, especially when we noticed that the first goal of research and the narrative of the official history is also greatly influenced by the point of view that the researcher adopts towards the second issue. Farasatkah's serious attention to the political and social contexts in different chapters of the book, shows his emphasis on this point.

However, the author believes that the book has not been successful in addressing the second goal, because the theoretical framework adopted in the research basically prevented him from studying the university in its social context. In other words, from the perspective of university studies as well as science and technology studies (STS), Farasatkah's view of university suffers from a kind of "positivist essentialism" which inevitably creates a rigid barrier between "inside" and "outside" of the university, isolating that from all social, political, economic and cultural fields, which occupies more than half of the book. These aspects have been kept behind the doors of university as a set of external factors and inherently unable to determine and influence the internal relations of the academic institution.

This issue is not only at the content analysing level of science, technology, knowledge, researches, and curricula, which are absolutely not taken into account throughout the book, but also at the level of university management and higher education policymaking, which is only cited in relation to the external and quantitative indicators of higher education such as the ratio and method of students' admission, the type of study courses (bachelor/associate/additional studies), diversity of areas, administrative rules and regulations and payments of tuition fee. This is why in this book, we do not come across university as a "scientific or thinking or research or technology institute" or deal with its role in the production and political economy, but we simply encounter with the university as an institution that provides higher education services and tertiary degrees. In the various chapters of the book, "educational demand" is the main intermediary concept that mediates between long political and social sections at the beginning of the chapter and the statistics and figures related to higher education comes subsequently. This is the basis of the author's final assessment about success or failure of higher education management and policy in that period.

The simplistic use of the same interpretations of success/failure, positive/negative, strength/weakness about higher education policy and administration in different historical periods is one of the signs and consequences of the positivist essentialist methodology in this book. Like the positivist modernization theories, Farasatkah adopts the linear philosophy and evolutionary history of preparation-formation-development by imitating the developmental stages in the West and makes it a basis for evaluating the history of university in Iran. He assumes the university as a universal institution with a unique history, which should inevitably follow the predetermined path of growth and proliferation. Although Farsatkah is admitting in a very important and

fundamental phrase of the book "in general, the history of the Iranian university is tied to political sociology" (p. 684), the same positivist essentialist orientation obliges him to embrace a technocratic understanding of this basic principle. Considering "development programs" as a natural, rigid and solid entity without any background and historical context, he assumes the whole society, culture, economy and history evaluated in a close binary role: The positive role of being authentic and affirming, or the negative role of obstructing and resisting against this trans-historical, trans-human, trans-political, linear, universal, unique road to going forward.

Strange enough that the author, in the beginning of some chapters of his book, specifies the difference of "multiple university models" proportional to their social, political, economic and cultural context in different countries, especially in six distinct historical paths of English/ German/ French/ Italian/ Soviet/ American. But every time, he abandons this approach which is in conflict with his modernization framework and instead, interprets the contemporary developments in Iran as "growth; adapted from the conventional model of Western modernity" (p. 504). Meanwhile, taking the discussion of "multiple academic models" seriously requires considering the different paths of modernity and modernization in historical objectivity, which inevitably introduces a hermeneutic, historical, genealogical and contextual approach to university studies, based on which, it is not impossible to speak in an essentialist and positivist way about the pros and cons or the success and failure of the university project in Iran, rather; by rejecting the possibility of methodological transcendence of the Rational Institutions, the history of the university is also placed in the context of complex social interactions and contradictions and omnipresent power forces. If this methodological turn is followed, many historical events which are considered sacred, beyond human reach, the ideal product of pure wisdom, fallen on our contemporary history and all human geography would be perceived problematic. With the removal of the mask of universal rationality, many aspects that were left out as irrational factors, regain their importance. Just conditioned to this methodological turn, we may hope that the second and main goal of *The Venture of University in Iran* can successfully open the closed and impenetrable doors of university to the political, social, cultural and economic history of contemporary Iran and its sociological analysis.

CONFLICT OF INTEREST

The author declares no conflict of interest.

University Studies

Vol. 1
Issue 2
Winter 2023

BIBLIOGRAPHY

Manashri, D. (2017). *Educational system and building modern Iran* (M.H. Badamchi, & I. Mosleh, Trans.). Tehran, Iran: Hekmat-e Sinā Publications.

Farasatkah, M. (2009). *The ventures of university in Iran: Historical study of higher education and economic, social, political and cultural evolutions* (1st ed.). Tehran, Iran: Rasā.

University Studies

Extended Abstract

فصلنامه مطالعات دانشگاه

Homepage: <http://www.jous.ir>

نقد کتاب

پوزیتیویسم روش شناختی و روایت دوباره دانشگاه و جامعه

نقد و بررسی کتاب سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران نوشته مقصود فراستخواه

محمدحسین بادامچی*

استادیار جامعه‌شناسی، پژوهشگاه مطالعات فرهنگی، اجتماعی و تمدنی، تهران، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>کتاب سرگذشت و سوانح دانشگاه نوشته مقصود فراستخواه بی‌شک کتاب مرجع و دست‌نامه پژوهش و آموزش در حوزه دانشگاه‌پژوهی و مطالعات تاریخی و جامعه‌شناختی آموزش عالی از یکی از شاخص‌ترین دانشمندان این حوزه در زبان فارسی محسوب می‌شود. این کتاب با زیرعنوان «بررسی تاریخی آموزش عالی و تحولات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی مؤثر بر آن» دو هدف متفاوت ولی مرتبط با هم را مد نظر دارد: ارائه گزارش تاریخی جامعی از نهاد دانشگاه در ایران و ارائه تحلیلی جامعه‌شناختی از شکل‌گیری آن. پیگیری همین هدف دوگانه است که حجم کتاب را به ۷۸۰ صفحه رسانده است، مضاف بر این که هر یک از فصول هشت‌گانه کتاب، که دامنه وسیعی را از دوره باستان تا معاصر در ایران و جهان دربرمی‌گیرد، علاوه بر تاریخ توصیفی و تحلیلی آموزش عالی، حاوی مطالب وسیعی در تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی در هر مقطع است. با این‌همه، بررسی موشکافانه کتاب نشان می‌دهد که فراستخواه، در هدف دوم کتاب که برقراری ارتباط میان تحولات بیرونی اجتماعی با تحولات درونی نهاد آموزش عالی است، موفق نبوده است و همین ضعف، البته، روایت تاریخی کتاب را هم تحت شعاع قرار داده است. کتاب، علی‌رغم تلاش و تفصیل فراوان، دچار یک دوپارگی اساسی میان درون و بیرون نهاد آموزشی، تاریخ دانشگاه و برنامه‌ریزی و مدیریت آموزش عالی با تاریخ و جامعه‌شناسی سیاسی و اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی است که به «ذات‌گرایی پوزیتیویستی» در روش‌شناسی پژوهش و نحوه فهم فراتاریخی و استعلایی نهاد عقلانی دانشگاه بازمی‌گردد که تحقق هدف دوم، یعنی خوانش دانشگاه در زمینه اجتماعی، را ممتنع کرده و با غفلت از درون‌مایه‌های معرفتی و محتوایی و سیاسی، نهاد دانشگاه را به نهاد آموزش عالی فروکاسته است.</p>	<p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۴</p>
	<p>واژگان کلیدی:</p>
	<p>سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران مقصود فراستخواه تاریخ دانشگاه جامعه‌شناسی دانشگاه رابطه دانشگاه و جامعه</p>
	<p>* نویسنده مسئول badamchi@iscs.ac.ir ۰۲۱۲۲۵۷۰۷۷۷</p>
	<p>چگونه به این مقاله ارجاع دهیم: بادامچی، محمدحسین (۱۴۰۱). پوزیتیویسم روش‌شناختی و روایت دوباره دانشگاه و جامعه: نقد و بررسی کتاب سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران، نوشته مقصود فراستخواه. فصلنامه مطالعات دانشگاه، ۲(۱)، ۱۳۲-۱۰۷. doi: 10.22035/jous.2023.5027.1036</p>
	<p>URL: http://www.jous.ir/article_432.html</p>
	<p>کلیدواژه:</p>
	<p>© نویسندگان / دسترسی به متن کامل مقال بر اساس قوانین کپی‌رایت کامانز CC BY 4.0 آزاد است.</p>

۱. مقدمه

بی تردید کتاب سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران نوشته مقصود فراستخواه را می توان کتاب مرجع و دست نامه حوزه مطالعاتی دانشگاه پژوهی چه از نظر تاریخی و چه از منظر جامعه شناختی دانست. دکتر مقصود فراستخواه، نویسنده کتاب، از شاخص ترین و برجسته ترین پژوهشگران، مدرسان و صاحب نظران حوزه آموزش عالی ایران است و این کتاب در میان آثار مکتوب وی نیز به لحاظ مرجعیت و جامعیت جایگاهی ویژه و مرکزی دارد.

۲. معرفی کتاب

کتاب سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران کتاب مفصلی به قلم مقصود فراستخواه، عضو هیئت علمی مؤسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی، است که همان طور که از زیر عنوان آن برمی آید، با هدف بررسی تاریخی آموزش عالی در متن تحولات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ایران در هشت فصل تألیف شده است. این در حالی است که در میان هشت فصل کتاب که از دوره باستان تا دهه هشتاد شمسی را در برمی گیرد، ۳۱۱ صفحه به دوره پهلوی و ۲۵۶ صفحه به دوره جمهوری اسلامی اختصاص دارد و ۱۶۴ صفحه آغازین آن به عنوان درآمدی بر تأسیس نهاد مدرن دانشگاه در سال ۱۳۱۳ شمسی نوشته شده است. به عبارت دیگر، از نظر فراستخواه، تأسیس دانشگاه تهران مبدأ تاریخ نگاری دانشگاه در ایران است و همان طور که خود در مقدمه تصریح می کند، اگر نظام دانشگاهی در غرب سرگذشتی هشتصدساله دارد و سه دوره تمهید (سده های میانی)، تکوین (رنسانس تاروشنگری) و توسعه را پشت سر گذاشته است، نظام دانشگاهی در ایران «دچار تعویق تاریخی شده است و سرگذشتی در حدود ۷۰-۸۰ سال دارد». یعنی در مقایسه با غرب، به جای رشد سه مرحله ای معمول، هفت دوره پرفراز و نشیب را در مسیر خود به سوی توسعه طی کرده، که این منطق تدوین کتاب را هم شکل داده است: ۱. تعویق و تأخیر (دوران صفویه و پیش از آن)؛ ۲. تمهید (دوره قاجار)؛ ۳. تکوین (دوره مشروطه)؛ ۴. تأسیس و تشکیل (دوره پهلوی اول)؛ ۵. رشد و تکثیر (از ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۲)؛ ۶. توسعه ناتمام (از ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۷)؛ و ۷. از تعطیل و تعویق تا تعدیل و چالش های توسعه مجدد (از پیروزی انقلاب تا دهه هشتاد شمسی) (فراستخواه، ۱۳۸۸: ۱۱).

فصول اول و دوم و سوم کتاب مجموعاً هفتاد صفحه است که به ترتیب عنوان «تحول نهادهای علم و دانش در دوره تمدن باستانی» و «سده های میانی؛ دوره تمهید دانشگاه در جهان» و «از رنسانس تا روشنگری» را بر خود دارد و به بررسی رشد علم و تکنولوژی در تمدن های باستانی سومر و کرت و دشواری ها و محدودیت های ساختاری تمدن ایران باستان، دوره رونق نسبی علم در گندی شاپور و

بررسی تطبیقی تحولات فکری و علمی در سده‌های میانه تا قرن هجدهم میان دو حوزه تمدنی اسلام و غرب می‌پردازد. فراستخواه، در فصل اول که خلاصه آن در چهار جدول منعکس شده که عنوان «برخی عوامل مؤثر بر افزایش تقاضا برای آموزش و یادگیری فن و دانش در ...» هر مقطع تاریخی برایشان انتخاب شده است، معتقد است که این توسعه‌یافتگی اقتصادی، سیاسی و فرهنگی (عواملی چون رشد تجارت، برنامه‌ریزی شهری، افزایش جمعیت، امنیت، آزادی‌های دموکراتیک، ارتقای جایگاه زنان و ...) است که در هر تمدن و هر مقطع تاریخی، برای آموزش علم و تکنولوژی تقاضا ایجاد می‌کند و فقدان همین عوامل در تاریخ باستانی و میانی ایران مانع اصلی پیدایش و رشد نهادهای آموزش علم و تکنولوژی تا عصر صفوی بوده است. از این رو، بن‌مایه اصلی هر سه فصل بیان برخی دلایل ساختاری عقب‌ماندگی تاریخی ایران در مقابل پیشرفت و ترقی غرب در تاریخی هشتصدساله است که با توجه به محدودیت‌های پژوهش، با ارجاع پراکنده مؤلف به دیگر آثاری که به مسئله دلایل عقب‌ماندگی ایران پرداخته‌اند، تدوین شده است و به‌زعم فراستخواه، به عقب‌ماندگی تاریخی در تأسیس دانشگاه نیز قابل‌تعمیم است.

از نظر فراستخواه، با این‌که اسامی نخبگان فکری تراز اولی در تمدن اولیه اسلام سده‌های میانه به چشم می‌خورد، اما این درخشش فکری در این نقطه جغرافیایی دیری نمی‌پاید و در عوض به تمهید دانشگاه‌های جدید اروپا در فاصله نهضت ترجمه آثار مسلمین به لاتین تا رنسانس یاری می‌رساند. همان‌طور که فراستخواه خود متذکر می‌شود، سه فصل اول کتاب سرگذشت و سوانح دانشگاه، در واقع، کنکاشی تاریخی برای یافتن پاسخی به این پرسش است که «چرا از حیث ایجاد نظام مدرن آکادمیک دچار تعویق و تأخیر شدیم؟» (همان: ۵۶). از این حیث، فصل چهارم و آغاز اصلاحات دولتی قاجار اولین مقطعی است که از نظر فراستخواه، تحت عنوان «تمهید»، ارتباطی با مبدأ تاریخ‌نگاری دانشگاه در ایران پیدا می‌کند.

فصل چهارم با عنوان «پس از روشنگری؛ دوره توسعه دانشگاه در جهان»، پس از بیان گزارش خلاصه‌ای از تحولات در حال وقوع در نظام دانشگاهی غربی در قرن نوزدهم میلادی، به وضعیت نابسامان ایران پس از فروپاشی صفویان، شکست در جنگ‌های با روسیه و آغاز اضطراری اصلاحات دولتی می‌پردازد که یکی از ارکان اصلی آن توجه یافتن نخبگان کشور به اهمیت مدارس جدید و آغاز «جنبش نوین آموزشی» در ایران است که در سه دور از اصلاحات دوره عباس میرزا و قائم‌مقام‌ها، امیرکبیر و مشیرالدوله‌ها و طی شش مرحله دنبال می‌شود: ۱. آغاز اولین اعزام محصلین به فرنگ؛ ۲. ترویج ایده اهمیت نهادهای آموزشی جدید از طریق سفرنامه‌ها؛ ۳. تأسیس اولین مدارس جدید توسط اقلیت‌های دینی؛ ۴. تأسیس نخستین نهادهای جدید آموزشی داخل حکومت، به‌ویژه دارالفنون؛ ۵. ایجاد دستگاه

وزارتخانه‌ای علوم؛ و ۶. به وجود آمدن انجمن‌های جدید آموزشی بیرون دولت، به‌ویژه انجمن معارف. فصل پنجم فصل کوتاهی درباره رژیم کوتاه مشروطه سلطنتی قاجار است که فراستخواه تصویب «قانون اداری وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه» در مجلس دوم در سال ۱۲۸۸ را مهم‌ترین اتفاق در تکوین ساختاری آموزش جدید در ایران می‌داند. عمده تأسیس، رشد و گسترش «مدارس عالی» به‌عنوان نهادهای مقدماتی آموزش عالی جدید نیز مربوط به همین دوره است که مباحث مربوط به آن در این فصل نیامده و به‌اشتباه در تدوین کتاب در فصل ششم قرار گرفته است (همان: ۲۴۱-۲۰۰، بخش «جمع‌بندی فصل ششم»).

فصل ششم «دوره پهلوی اول؛ تأسیس دانشگاه در درون دولت» نام دارد که از دو بخش بزرگ، یکی در بیان تحولات سیاسی و اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی دوره رضا شاه و دیگری نتیجه‌گیری فصل، تشکیل شده و بخش کوچکی در میان این دو به توصیف برخی شاخص‌ها و مسائل مهم در اداره دانشگاه‌های این دوره پرداخته است. نتیجه‌گیری این فصل خود مشتمل بر دو بخش بزرگ در توضیح اساس‌نامه‌ها و مشخصات کلی مدارس عالی مشروطه و همین‌طور دانشگاه تهران در دو دهه آغازین آن است و می‌کوشد نقاط ضعف و قوت این دو دوره را برشمارد که حاوی نکات تاریخی مهمی است؛ از جمله مشکلاتی چون تمرکزگرایی، نبود نیازسنجی، وابستگی مفرط به بودجه دولتی، ضعف رویکرد کاربردی، ضعف پژوهش، گسست قدیم و جدید، کم‌اعتنایی به آموزش‌های کوچک و آزاد، استقلال دانشگاه، غلبه خوانش فرهنگی از دانشگاه بر خوانش تخصصی، و به‌طور کلی تعریف دانشگاه درون دولت به‌عنوان بخشی از پروژه نوسازی اقتدارگرایانه دولتی، که همگی بعداً به مشکلات مزمن و تاریخی آموزش عالی در ایران تبدیل می‌شوند.

فصل هفتم کتاب «دوره پهلوی دوم» نام دارد که بخش بزرگ آن به بررسی تحولات سیاسی و اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی دوره سلطنت محمدرضا شاه و مسیر منتهی به انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ اختصاص دارد. از نظر فراستخواه، دولت پهلوی دولتی با ساختار دوگانه بود که از یک سو روشنفکران و تحصیل‌کردگان تجددخواه و توسعه‌گرا را در خود جذب کرده بود و در جهت مدرنیزاسیون جامعه ایران به‌سرعت پیش می‌رفت و از سوی دیگر درون آن روندهایی از خودکامگی و سرکوبگری و فساد شدید مالی و وابستگی به قدرت‌های خارجی جریان داشت. به لحاظ تأثیر این ساختار دوگانه بر آموزش عالی، فراستخواه رشد و تکثیر آموزش عالی را به اجرای موفق برنامه‌های توسعه پیش از انقلاب در سویه مثبت دولت پهلوی مربوط می‌کند. او از همین منظر معتقد است که سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ شمسی، به‌خاطر هیجانات و تضادهای ناشی از تکثر سیاسی و رقابت‌های احزاب، در اجرای برنامه اول توسعه و در نتیجه تکثیر دانشگاه موفق نبود و در مقابل، دو دهه

مدرنیزاسیون مقتدرانه پس از کودتا از ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۲ را به‌عنوان «دوره تکثیر» معرفی می‌کند. فراستخواه در این فصل معتقد است که برخی مسائل به‌وجودآمده در تکثیر کمی سریع، سیاستگذاران آموزشی را در اوایل دهه ۵۰ به بازنگری کیفی در این روند واداشت که به دوره جدیدی از اصلاح برخی کاستی‌ها در روندهای پیشین در شاخص‌هایی چون دسترسی زنان، توازن در گروه‌رشته‌های تحصیلی، توسعه کادر آموزشی، تعدیل لیسانس‌گرایی با گسترش دوره‌های علمی - کاربردی، تعدیل مرکزگرایی با گسترش مراکز استانی، ایجاد تنوع بیشتر در رشته‌های تحصیلی و گسترش تحصیلات تکمیلی انجامید که از آن به «توسعه ناتمام» تعبیر می‌کند.

فصل هشتم با عنوان «دوره انقلاب اسلامی» مفصل‌ترین فصل کتاب است که بخش عمده آن به انقلاب فرهنگی و توصیف ابعاد وسیع آن در جهت مهار توسعه دانشگاه در دهه اول انقلاب اختصاص دارد و در انتهای آن به برخی تحولات در جهت جبران برخی خسارت‌های پیشین در مدرنیزاسیون تجدیدشده سال‌های پس از جنگ و برنامه‌های اول تا چهارم توسعه منضم می‌شود. این فصل، به جهت حجم داده‌های کمی و اسناد مورد استفاده و بدیع بودن موضوع، برجسته‌ترین بخش کتاب است و اطلاعات مهمی درباره نحوه پدیدار شدن مهم‌ترین روندهای تعیین‌کننده در آموزش عالی بعد از انقلاب، از جمله ادغام و انحلال مراکز آموزش عالی وابسته به سازمان‌ها، تفکیک آموزش پزشکی از آموزش عالی، سازماندهی برنامه‌ریزی درسی، تمرکز در فرایندهای جذب هیئت علمی و افزوده شدن بخش گزینش، اسلامی شدن علوم انسانی، تغییر در نگاه به استقلال دانشگاه‌ها و تغییر آمارها در نسبت با متغیرهای مختلف ورود و به‌کارگیری زنان، آموزش فنی - حرفه‌ای، تنوع رشته‌های تحصیلی و توزیع دانشگاه‌ها در سطح ملی، مسائل رفاهی اعضای هیئت علمی، آموزش از راه دور و به‌ویژه نحوه تأسیس و رشد خارق‌العاده دانشگاه آزاد اسلامی به‌عنوان آموزش آزاد غیردولتی، در این فصل استخراج و ارائه شده است.

۳. مهم‌ترین نکات انتقادی

کتاب سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران کتابی مهم و تحسین‌برانگیز است، از این جهت که حاصل پژوهشی درازدامنه و طاقت‌فرسا در حوزه بکر و پیموده‌نشده «مطالعات دانشگاه» به دست محقق ایرانی در یک سازمان پژوهشی دولتی درگیر در امر سیاستگذاری آموزش عالی (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی) در سال‌های پس از انقلاب است.^۱ کتاب در این حوزه مطالعاتی هدف دوگانه‌ای را برای خود برگزیده که سنگینی بار آن را مضاعف کرده است: همان‌طور که از عنوان اصلی

۱. برای اطلاع از پژوهش‌های غیرایرانی در سال‌های پیش از انقلاب در این رابطه، ن.ک: مناشری، ۱۳۹۷.

آن برمی آید، از یک سو می‌کوشد پژوهش تاریخی درجه اولی باشد که کمبود اطلاعات درباره تاریخ دانشگاه ایرانی را جبران کند؛ از سوی دیگر، آن‌طور که از زیرعنوان آن برمی آید، می‌خواهد تألیف جامعه‌شناختی درجه دومی باشد که تاریخ رسمی و اداری این نهاد را در زمینه تحولات سیاسی و اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی زمانه خود قرار می‌دهد. به لحاظ روش‌شناختی، فراستخواه خود در اولین جمله مقدمه که کتاب با آن آغاز می‌شود، بر هدف دوم این چنین تصریح می‌کند: «فرض پایه در این بررسی آن است که تحول نهادهای نوپدید آموزشی و علمی و آکادمیک در جوامع، با سایر تحولات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، پایه‌پای هم اتفاق می‌افتاد و پیش می‌رفت» (همان: ۱۱). توجه به این نکته مهم‌ترین وجه امتیاز پژوهش فراستخواه است، به‌ویژه که در تحلیل نهایی، هدف اول و نحوه روایت تاریخ رسمی نیز به میزان زیادی متأثر از نقطه‌نظری است که پژوهشگر در قبال مسئله دوم اتخاذ می‌کند و میزان اهتمام مؤلف به شرح زمینه سیاسی و اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی در فصول مختلف کتاب خود نشان از تأکید او بر همین وجه امتیاز است.

با این حال، نگارنده این سطور بر این باور است که کتاب سرگذشت و سوانح دانشگاه در پرداختن به هدف دوم موفق نبوده است، چراکه چارچوب نظری اتخاذشده در پژوهش اساساً مطالعه دانشگاه در زمینه اجتماعی را ممتنع کرده است. به تعبیر دیگر، از منظر مطالعات دانشگاه و مطالعات علم و فناوری، تلقی فراستخواه از نهاد دانشگاه دچار نوعی «ذات‌گرایی پوزیتیویستی» است که لاجرم با ایجاد حائلی صلب میان «درون» و «بیرون» دانشگاه، تمام زمینه‌های اجتماعی و سیاسی و اقتصادی و فرهنگی که بیش از نیمی از حجم کتاب را دربرمی‌گیرد، به‌عنوان مجموعه عوامل بیرونی و ذاتاً ناتوان از امکان تعیین‌بخشی و جهت‌دهی به مناسبات درونی نهاد آکادمیک پشت درب‌های دانشگاه نگه داشته است. این مسئله تنها در سطح محتوای علم و تکنولوژی و دانش و پژوهش‌ها و برنامه‌های درسی نیست که در سراسر کتاب مطلقاً مورد توجه قرار نمی‌گیرد، بلکه در سطح مدیریت دانشگاه و سیاستگذاری آموزش عالی نیز هست که تنها در نسبت با شاخص‌های بیرونی و کمی آموزش عالی نظیر میزان و نحوه پذیرش دانشجو، نوع دوره‌های تحصیلی (کارشناسی/اکاردانی/تحصیلات تکمیلی)، تنوع رشته‌های تحصیلی، قوانین و مقررات اداری و پرداخت‌ها، هزینه‌ها و شهریه‌ها موضوعیت پیدا کرده است. در واقع، از همین رو است که در کل کتاب، ما با دانشگاهی نه به‌عنوان نهاد علم، نهاد تفکر و پژوهش، نهاد تکنولوژی، نهاد فرهنگ یا نهاد کار، بلکه صرفاً با دانشگاه به‌عنوان نهاد ارائه‌دهنده خدمات آموزش عالی و مدرک تحصیلی سطح سوم (پس از ابتدایی و متوسطه) روبه‌رو هستیم. در فصول مختلف کتاب، از همان فصل اول تا انتها، «تقاضای آموزشی» مفهوم واسطه اصلی است که میان بخش‌های طولانی سیاسی و اجتماعی ابتدای فصول و آمار و ارقام مربوط به آموزش عالی در

انتهای فصول میانجیگری می‌کند و مبنای ارزیابی نهایی مؤلف درباره موفقیت یا عدم موفقیت مدیریت و سیاستگذاری آموزش عالی در آن مقطع قرار می‌گیرد.

به‌کارگیری بدیهی و ساده‌انگارانه همین تعابیر موفقیت/عدم موفقیت، نقاط مثبت/منفی، نقاط قوت/ضعف درباره سیاستگذاری و مدیریت آموزش عالی در ادوار مختلف تاریخی، خود یکی از نشانه‌ها و تبعات روش‌شناسی ذات‌گرایانه پوزیتیویستی در این کتاب است. فلسفه تاریخ خطی و تکاملی تمهید - تکوین - توسعه که فراستخواه با مدل‌سازی از مراحل پیشرفت دانشگاه در غرب اتخاذ می‌کند و همین را مبنای سنجش تاریخ دانشگاه در ایران قرار می‌دهد، دانشگاه را به‌عنوان نهادی جهان‌شمول با تاریخ یک‌ه فرض می‌کند که هر تاریخ دیگری در مقایسه با آن پیشاتاریخی از تمهید برای تکوین است که لاجرم در مسیر از پیش معلوم تکثیر و توسعه راه می‌جوید. همین ذات‌گرایی پوزیتیویستی ایجاب می‌کند که فراستخواه، با این‌که در تعبیری بسیار مهم و اساسی اذعان دارد که «به‌طور کلی سرگذشت دانشگاه ایرانی با جامعه‌شناسی سیاسی گره خورده است» (همان: ۶۸۴)، اما برداشتی تکنوکراتیک از همین اصل اساسی را در پیش می‌گیرد؛ به این معنا که «برنامه‌های توسعه» را به‌عنوان موجودی طبیعی، صلب و جامد تلقی می‌کند که بدون هیچ وجه زمینه‌ای و تاریخی، لاجرم له یا علیه الگوی جهان‌شمول تأسیس - تکثیر - توسعه در حرکت است و تمام جامعه و فرهنگ و اقتصاد و تاریخ تنها از حیث مقوم و مؤید بودن، یا مانع‌تراشی و مقاومت در برابر این حرکت فراتاریخی - فرانسانی - فراسیاسی - خطی - جهان‌شمول می‌تواند موضوعیت پیدا کند.

عجیب آن‌که مؤلف در بخش‌های مختلفی از آغاز فصول به تفاوت «الگوهای مختلف دانشگاهی» متناسب با زمینه اجتماعی و سیاسی و اقتصادی و فرهنگی در کشورهای مختلف به‌ویژه در شش مسیر تاریخی متمایز انگلیسی/آلمانی/فرانسوی/ایتالیایی/شوروی/آمریکایی تصریح می‌کند، اما هر بار این سرآغاز متعارض با چارچوب نظری خود را رها می‌کند و به‌جای آن، از تحولات معاصر ایران به‌عنوان «رشد؛ با اقتباس از الگوی متعارف مدرنیته غربی» یاد می‌کند (همان: ۵۰۴)؛ این در حالی است که جدی گرفتن بحث «الگوهای مختلف دانشگاهی» مستلزم وقوف به مسیرهای مختلف مدرنیته و مدرنیزاسیون در عینیت تاریخی است که لاجرم رویکردی هرمنوتیکی، تاریخی، تبارشناسانه و زمینه‌مند را در مطالعات دانشگاه داخل می‌کند که مبتنی بر آن، نه تنها نمی‌توان به شیوه‌ای ذات‌گرایانه و پوزیتیویستی، از موافقان و مخالفان و از ادوار توفیق و ناتمامی پروژه دانشگاه در ایران سخن گفت، بلکه باره امکان استعلای روش‌شناختی نهادهای عقلانی، تاریخ دانشگاه نیز در متن تعاملات و تضادها و کشاکش‌های پیچیده نیروهای مختلف اجتماعی و اقتصادی و سیاسی و فرهنگی همواره حاضر در همه‌جای روابط انسانی قرار می‌گیرد. در صورت پی گرفتن این چرخش

روش شناسانه، بسیاری از حوادث تاریخی که همچون سنگی متصلب و آسمانی و بیرون از اراده انسان، مقدس و پیراسته، محصول خرد ناب، افتاده بر تاریخ معاصر ما و همه جغرافیای انسانی تلقی می‌شود، با کنار رفتن نقاب عقلانیت جهان‌شمول، وجهی پروبلماتیک می‌یابد و بسیاری از عواملی که به‌عنوان زمینه‌های غیرعقلانی از روایت کنار گذاشته شده بود، اهمیت خود را در روایت باز می‌یابد. تنها در این صورت است که موافق با هدف دوم و اصلی نگارش کتاب سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران، دانشگاه لاجرم درهای بسته و نفوذناپذیر خود را به روی تاریخ سیاسی و اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی ایران معاصر و تحلیل جامعه‌شناسانه آن خواهد گشود.

۵. تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافی توسط نویسنده بیان نشده است.

فصلنامه مطالعات دانشگاه

۱۸۰

دوره ۱، شماره ۲
زمستان ۱۴۰۱
پیاپی ۲

منابع

مناشری، دیوید (۱۳۹۷). نظام آموزشی و ساختن ایران مدرن (مترجم: محمدحسین بادامچی و عرفان مصلح). تهران: حکمت سینا.

فراستخواه، مقصود (۱۳۸۸). سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران: بررسی تاریخی آموزش عالی و تحولات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی مؤثر بر آن (چاپ اول). تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.

فصلنامه مطالعات دانشگاه

۱۸۱

پوزیتیویسم روش شناختی
و روایت دوباره ...